

ÚTON, ÚTFÉLEN

A hatvanas és hetvenes évek: emlékek, történetek (II. rész)

Péczely László irodalomórái

Mondanom sem kell, hogy a magyar irodalmat tekintettem főszakomnak, de hamarosan csalódtam. Az irodalmi tanszék által kínált kurzusok közül egyedül Péczely László óráira emlékszem szívesen. Funkcionális verstant tanított (ezt az anyagot nem sokkal később publikálta *Tartalom és versforma* című könyvében), irodalomelméleti szemináriumának számomra emlékezetes órái pedig a ballada műfajával foglalkoztak. Ennek alapját *Hét balladajáték* című, még 1947-ben megjelent kötete képezte, amely ballada-dramatizálásokat tartalmaz. *A halálra táncoltatott leány* bemutatása, illetve a dramatizált szövegnek az órán történő előadása bizonyára azért maradt meg bennem, mert ezt a hatást erősítette a (korábban említett) somogyi fafaragás elemzésének emléke. A Péczely-féle dramatizált szövegből a haláltánc-jelenetet idézem. Én mondtam az instrukciókat, a szerepeket hallgatótársaim adták elő, illetve olvasták fel:

SALLAI KATA (*tánc közben*)

Eressz el, eressz el,
Darvas Kis Kelemen!
Aranyfejű pártám
A fejembe ragadt.

DARVAS KIS KELEMEN

Dehogy eresztelek,
Hétszer kérettelek
Ha nekem nem adtak,
Másnak se adjanak!

(*kis időre abbamarad a tánc*)

Muzsikás, muzsikás,
Tizenkét muzsikás,
Ha reggel meghúzod,
Este legyen vége,

Ha este meghúzod,
Reggel legyen vége.

(A tánc folytatódik)

A leány hiába könyörög, nem szabadulhat a táncból. Végül csak azt kéri leány-pajtásaitól, vigyék haza, s fektessék ágyba. Érte szól a megkonduló hármassz. Ezt a témát az egyetemen majd a neves kollégái árnyékában dolgozó Bóta László balladakutatásai fogják kiegészíteni.

Péczy elemzései azt a klasszikus szemléletet tükrözték, amelyet Wolfgang Kayser és Max Wehrli alapművei képviselnek, de tőle hallottam először Ingarden nevét említeni, valamint az „üzenet” és a „struktúra” meg a „szövegrétegek” fogalmát használni műértelmezései során, és a genetikai elemzés módszerét alkalmazni. Az *Özvegy legények tánca* című vers vizsgálata az egyik óráján nagy mértékben hozzájárult Ady-élményem formálódásához, erősödéséhez. (*Bevezetés a műelemzésbe* című könyve majd 1973-ban fog megjelenni, abban ez az elemzés még kimunkáltabb lett.)

Péczy világirodalmi szemináriumának egyik csomópontját az általa különösen kedvelt *Kalevala* interpretációja képezte. Bevezetésként imitáltatta velünk az egykori előadásokat, amikor, jóval Lönnrot Illés előtt, az énekek csak szóhadományban léteztek:

*Kéz a kézbe, kössünk öszve,
Ujjat ujjal egybefűzve,
Dalaink javára gyűjtsünk,
Legis-legszépiből nyűjtsünk,
Kedveseink hadd hogy hallják,
Tudnívággyók hadd tanulják
A törekvő zsenge népben,
A növekvő nemzedékben
Mind a szót, amit szereztünk,
Mind a verset, amit vettünk [...]*

A negyedik és a tizenötödik éneket kellett elolvasnunk, ezt a két szöveget Péczy részletesen vizsgálta. Utóbbi, az eposz talán legszebb része, amelyben a meggyilkolt Lemminkejnen anyja összegereblyézi fia holttestének darabjait, gyógyírral összeilleszti a testrészeket, s új életre kelti a fiát. Az előbbi ének a magát bánatában vízbe ölő Ajno siratását meséli el. Ehhez Péczy a magyar siratóénekek párhuzamát hozta szóba, én pedig egy kis referátumban Weöres Sándor *Gilgames*-átültetéséből Enkidu siratását olvastam fel, amelynek szövegét a *Nyugat* 1937-es évfolyamából kerítettem elő. A *Kalevala* a *Gilgames*szel és a magyar siratóénekekkel együtt a mítosz széles időhorizontját tárta fel számunkra. (Azt hiszem, majdani Várkonyi Nándor-könyvemhez, a *Sziriat oszlopai* elemzéséhez ekkor kaptam egy utóbb majd kicsírázó magvat.) Később, már középiskolai tanárként jöttem rá, hogy a harmadik ének nevezetes énekpárbaját az öreg Vejnemöjnen és az őt versenyre hívó fiatal Joukahajnen között, leegyszerűsítve értelmezik az elemzések. Ezt a dalos küzdelmet, amelynek során előbbi legyőzi, sőt a földre énekli, súly-

lyeszi kihívóját, a költészet varázshatalmaként szokták példázni, ez igaz, ám a helyzet bonyolultabb. Mert ha a jelenetet tovább olvassuk, kiderül, hogy ennek a varázshatalomnak sötét oldala, rontó ereje is van: az agg dalnok azt követeli, hogy ifjú vetélytársa meghagyott életének zálogaként ígérje neki feleségül a hűgát, Ajnót. De a lány nem akar egy vénemberhez menni, inkább öngyilkos lesz. A varázshatalmú dal tehát tönkretett egy családot. Megjegyzem még, hogy számomra a *Kalevala* és, persze, Vikár Béla gyönyörű fordítása negatív tanulsággal is járt. A finn eposz világa ugyanis paraszti világ, hősei parasztok, falusi mesterek, falurosszák, a nótafa és a boszorkány is ide tartozik, s ez a világ meglehetősen távol áll a magyar mondák katonás, lovagi, vitézi szellemétől. Amikor később kezembe került Bede Anna fordításában a *Manasz* című kirgiz hősnének, ennek heroikus hősei, valamint az altáji őshaza emléke és az új hazába vándorlás nagy kalandja sokkal közelebb állónak tűntek a magyar hagyományokhoz.

Egy vita hatása

Körülbelül ennyi, amit az irodalmi tanszékről elmondhatok. Talán még Nemes István Radnóti-val foglalkozó stílusgyakorlatait említhetem. Legfontosabb irodalomtörténeti élményem nem is közvetlenül a tanszékhez kötődik, hanem az Irodalomtörténeti Társaság 1960-ban Pécsen tartott és a Főiskolán rendezett vándorgyűlésével függ össze. E programból pedig Barta János *Kemény Zsigmond mint szépirodalmi író* című előadása fogott meg, amelyet vita követett. Ennek során Pándi Pál igen hevesen támadta Bartát. Fölényes hangneme bennem visszatetszést keltett. Barta az ember sorsszerű és a viszonyok általi megkötöttségének tapasztalatával, s az ezzel való írói viaskodással kapcsolta össze Kemény jellemrajzainak pszichológiai hitelét. Pándi ezzel szemben úgy ítélte meg, hogy Kemény csak az extrém figurák jellemzésében erős, s ezt a „fogyatkozást” ő az író marxista nézőpontból reakciónak ítélte politikai felfogásával magyarázta. De vajon lehet-e, s hiteles-e aktuális tendenciák alapján magyarázni az irodalom klasszikus műveit? Ez a kérdés fogalmazódott meg bennem, a vita Szerb Antal onkolozott hallgatójában. Barta Jánost viszont „professzorommá választottam”. Figyelemmel kísértem a munkásságát, megvettem és elolvastam könyveit, még a debreceni tanítványai számára készített jegyzeteit is beszereztem. Az ő „hallgatója” lettem. Később pedig, mikor Katona Józseffel kezdtem foglalkozni, Barta *Bánk és Melinda tragédiája* című tanulmánya új utat nyitott nekem a *Bánk bán* vizsgálatához. Ebben Barta azokra a vétkekre és mulasztásokra hívja fel a figyelmet, amelyek Bánkot a feleségével szemben terhelik. Ő jött rá először arra, hogy klasszikus drámánkban kulcsfontosságú szerepet játszanak a nők. És nem csak Gertrudis. (A tanulmány először 1925-ben jelent meg a *Napkeletben*.)

A pécsi irodalmi tanszéktől tehát eltávolodtam. A nyelvészekhez pártoltam. Az irodalomtörténeti órák szinte semmi nyomot nem hagytak bennem. Viszont a negyedik évben, mintegy az irodalmi foglalkozások záró eseményeként Szerderkényi Ervin tartott egy kurzust a kortárs magyar irodalomról, s erre jól emlékszem.

Szederkényi Ervin sétálgatás közben megáll

A témakör áttekintését az akkori hivatalos kritikához alkalmazkodva végezte, ám ezt a szemlét személyes olvasói élményekkel társította, sőt hevítette át. Ilyen szubjektív töltésű volt az az előadása is, amelynek középpontjában Benjámín László költészete állt. Amikor Szederkényi bejött a terembe, majd megkezdte szokott sétáját az első asztalsor előtt, az ajtótól az ablakig és vissza, két kis formátumú kötetet tartott a kezében. Az egyik, mint hamarosan megtudtuk, az 1962-ben (tehát az előző évben) megjelent *Ötödik évszak* volt, amelynek rövid bemutatása után – ekkor megállt, felénk fordult – rálapozott a *Vérző zászlók alatt* című versre, amely egy kiábrándult, megtépázott álmaival szembesülő szocialista férfi létösszegző költeménye. Felolvasta. Visszafogottan, szinte prózai hangon adta elő, mégis megéreztek azt a sodró lendületet, amely az ihletett számvetés ismétlődő kérdéseiből és zaklatott anapsztusaiból fakad.

*Szivárvány volt az a cél, kamasz álma?
Szesz gőze, rajongó vágy ködképe marad,
A lélek bódulata, hogy utána
Keserűbben ébred a priccse a rab?*

A verset kiváltó konkrét helyzet ma már a lezárt történelem száraz ténye (és terhe) csupán, ám az önkínzó számvetés heve, a lelki tusa lázas érverése akkor – egyre inkább függetlenül az adott szituációtól – szinte a saját csuklónkon is lüktetett, s talán még ma is érzékelhető. „Hol a próbált szív, aki hitt, aki lázadt? / A Forradalom hol csavarog?” Mire Szederkényi befejezte a vers felolvasását, már tudtuk: egy ember szól itt, aki álmait véggépp elveszítve önmagát veszítené el. – A másik kötetke Szederkényi kezében az *Egyetlen élet* volt, ez még 1956-ban jelent meg. Ebből a címadó verset emelte ki, annak becsületes (de ma már bizony naivnak tűnő) erkölcsi gyanakvását hangsúlyozta. Ám az előadás engem kíváncsivá tett a költő *Önéletrajzi jegyzetek* című kis ciklusára, amelyben rábukkantam arra a szövegre (*Kiültünk ketten esténként a kertbe*), amelyet a munkáskörnyezet rajzával társított érzelem, az első szerelem egyszerű hangja hitelesít. (Ebből az ihletkörből születik majd a *Két évtized férfias vallomása*.) Benjámín verseiben a forma szigorú rendjébe észrevétlenül simul bele a szöveg, mint ezt Péczelyn iskolázott szemmel elismerően nyugtáztam. Ennek a szólamnak, a forma szigorú rácsozatában természetesen folyó versbeszédnek a kialakulása a korai verseket tartalmazó *Örökké élni* (1949) című kötetben figyelhető meg, ezt érdeklődésemre Szederkényi adta a kezembe az egyik előadása után. (Kár, hogy az időnként akaratosan megmutatózó ideológia olykor felsérti a szöveg felületének sima tükrét, ezt akkor még csak sejtettem, ma már tudom, a kései olvasó kényelmes helyzetében.)

Az említett előadás hatására később is megvásároltam Benjámín köteteit, s a *Tengerek fogságában* című, 1967-ben publikált kötetében találtam egy verset, a *Változat népmesére* címűt, amelynek felidézésével zárom ezt a Szederkényi Ervin emlékének ajánlott kis portrét. (Szederkényi 1964-től a *Jelenkor* főszerkesztője lett. Ezt a negyedszázados tevékenységét, amelynek során folyóirata a megújuló magyar próza legfőbb fórumává vált, kellően méltatta az irodalomtörténet. Én ezúttal a fiatal, pályakezdő tanár kevésbé ismert alakjára emlékezem.) Az említett

vers azt a mesét idézi meg, amelyben a jó szándékú griffmadár a hátán hazafelé viszi a mesehóst, a griffmadár hol enni, hol pedig inni kér tőle, s ez minden alkalommal testének egy-egy darabjával meg a vérével enyhíti szállítójának éhségét és szomját. A verset befejező három strófát idézem:

*S mind követelőbb a parancsszó:
„Most éhezem!” s „Most szomjazom!”
S mind tétovább, gyöngülve hangzó
a válasz, hogy „adom” s „adom”.*

*És egyszer aztán látható lett:
Kettéválik a „fönt” s a „lent”,
ketté a vizek és a földek,
éj gyászol és hajnal dereng,*

*Nap süt és Hold süt, nyár van és tél –
s a madár akkor hátra szolt:
„Vége a kinnak, hazaértél!”
De már senki sem válaszolt.*

Szemináriumi dolgozatomat az akkor még írói útjának elején tartó Gáll Istvánról írtam, a témát Szederkényi ajánlotta, alighanem próbatételnek szánta. Magvas, kifogásait is jelző bírálattal jelest adott rá. (Később, 1983-ban a *Jelenkor* számára íratott velem egy tanulmányt Gáll *Kalendárium* című könyvéről.)

Ulysses Tihanyban

Balatoni olvasmányaim közül James Joyce *Ulyssese* tette rám a legmaradandóbb hatást 1962 kora nyarán. E könyv után minden művet más szemmel olvastam, mint előtte. A könyvhöz néhány hónappal korábban jutottam hozzá, Rajnai László nyomta a kezembe még Pécsen, az antikváriumban. A Nova Irodalmi Intézet 1947-ben megjelent kétkötetes kiadása volt, Gáspár Endre fordításában. Egyik kincsemként őrzöm: számozott példány, az enyém az 576. (Ott vannak mellette a polcomon a későbbi fordítások, így Szentkuthyé is, de én ezt a Gáspár Endre-féle szöveget szeretem legjobban.) Míves tervezésű könyv, a szokásosnál nagyobb méretű kötetek, vörös gerincükön arany betűkkel a szerző neve és a cím olvasható, ez utóbbi kurzív formában megismétlődik a sötétke könyvtáblán. Az igényesen gondozott szöveg, a nyomtatott felület arányos tükrével, szemet pihentető margójával a lapokon, vonzza az olvasó tekintetét. Persze, a gimnáziumban megismert *Odüsszeia* lendülete hozzájárult ahhoz a sodráshoz, amit olvasás közben éreztem. Leginkább a Polgártárs néven említett ír hazafi küklipszi figurája vált emlékezetessé számomra, aki a főhőssel vitázva haragjában a sziklát helyettesítő bádogdobozt vágja a kereket oldó Leopold Bloom után. „Istennek hála, a nap belesütött a szemébe, különben biztos, hogy agyonüti. A doboz elrepült a fenébe.” A dühöngő Polgártárs figurája mellett Gerty McDovell, e huszadik századi Nauszika alakjának iróniával vegyített lírai megjelenítése maradt

meg az emlékeimben. Felnyitom a regényt, s az első kötet 298. lapján ott látom egykori jelzésemet ennél, a főhős nézőpontját követő szövegnél: „A két lélek találkozott egy utolsó tétova tekintetben, és az a lány szívéig ható szem, különös fénnel, elragadtatással csüggött édes, virágszerű arcán. Halványan rámosolygott, édes megbocsátó mosollyal, amelytől nincs messze a könny, azzal elszakadtak.” Muszáj tovább idéznem: „Most már sötétebb lett és kövek meg fadarabok voltak a parton és csúszós hínár. Az őt jellemző nyugodt méltósággal ment, de gonddal és nagyon lassan, mert Gerty MacDovell egy kicsit... Szűk cipőket visel? Nem! Sánta! Oh!” Akkor, huszonkét évesen, a lírára érzékenyebb voltam, mint az iróniára. Ezért Gerty jött velem Dublinból Alsóbélatelepre, Leopold Bloomnak a misztériumok örök jelenében, 1904. június 16-án megtett utazásának szereplői közül. Mollyra még várnom kellett.

Július végén, ahogyan megbeszéltük, megjött Gyöngyi. Esténként az *Ulysses*-ből olvastam neki részleteket, egészen addig, amíg el nem bóbiskolt. „Nagyon érdekes, csak kicsit fáradt vagyok a sok fürdéstől meg csónakázástól”, mondta ásítva. Az egyik nap Tihanyba kirándultunk. „Nagyon vigyázz erre a kislányra” – intett anyám elindulásakor. Vonattal utaztunk Szántóig (útközben a magammal vitt *Ulysses*-ből olvastam fel részleteket), onnan komppal keltünk át a félszigetre. Egy vendéglőben rántott fogast ebédeltünk, szürkebarátot ittunk hozzá. Ráláttunk a Balatonra, tiszta, verőfényes idő volt. Akkor jöttem rá, hogy mi akár szavak nélkül is tudunk beszélgetni. Mindketten tisztában voltunk azzal, hogy ez a tihanyi együttlét életre szóló kapcsolatunk része. Ebéd után megnéztük az apátságot, bejártuk a falut, a belső tó környékét, majd végigsétáltunk a félsziget keleti partján, hogy majd a zalai (akkor már: veszprémi) parton utazzunk hazafelé, s majd Badacsonyból hajóval Fonyódra. De lekéstük a vonatot, s mikor visszafordultunk a rév felé, ránk sötétedett, s rájöttünk, hogy már a komp sem jár. Ráadásul eltévedtünk az erdőben. Szobát kellett nyitattunk egy útba eső szállodában. Mégpedig egy szobát, mert csak egyre volt pénzünk, s ez bonyodalmat okozhatott volna, mert a kor szigorú szabályai szerint csak igazolt házastársak bérelhettek egy hotelben közös szobát. Helyzetünket látva némi magyarázkodás után, s egy kis többletfizetés fejében, sikerült szobát kapnunk, amit a portán tartózkodók cinkos pillantásaitól kísérve el is foglalhattunk. Közepes nagyságú szoba volt, egyetlen franciaágygal. Mivel mi egész életre terveztünk, anélkül, hogy ezt megbeszéltük volna, tudtuk, hogy nem fogjuk kihasználni a véletlen kínálta lehetőséget. Megmosakodtunk, levetettük a felsőruhánkat, és bebújtunk az ágyba, Gyöngyi balról, én jobbról, aztán egymás kezét fogva szépen elaludtunk... Reggel összeszedtük kevés holminkat, én leginkább az *Ulysses*-re figyeltem, nehogy ott felejtsem. A szálloda recepcióján összekacsintottak a hátunk mögött. Aztán jött a komp, a vonat, otthon anyám aggódó tekintete. Megnyugtattam, hogy vigyáztam a kislányra, ahogy megígértem.

Temesi Mihály előadásai

Ezekért az előadásokért volt érdemes a főiskolára kerülnöm. Előzményül szolgált hozzájuk az *Anyanyelvünk* című könyv, amelyet három szerző jegyzett, Temesi mellett Rónai Béla, a nyelvi tanszék oktatója, és Vargha Károly, aki a német

tanszék vezetője volt. Ebből az 1955-ben kiadott könyvből készültem a felvételi-re, s ebből szereztem meg nyelvtani tudásom alapjait. Hagyományos leíró nyelv-tant adott, ma már nem korszerű (talán akkor sem volt az), de rendszeres gram-matikája napjainkban is jól használható, kitűnő alap, ha valaki tovább akar a nyelvről gondolkodni. Bennem kedvet ébresztett ehhez. Lelkesedésemhez egy másik könyv is hozzájárult, a *Rejtett kincsek nyomában* című, 1960-ban megjelent baranyai népmondagyűjtemény (mára már a harmadik kiadása is elfogyott), amelyet a fentebb említett Rónai Béla mellett Muszty László adott közre, aki nekem a Makárban tanárom volt. Ezzel a szerény, de azért megbízható alappal vártam, hogy Temesi Mihály belépjen az auditoriumba.

A középtermetűnél magasabb, ötven év körüli, szigorú arcú férfi volt. Arcá-nak komolyságát fokozta fegyelmezetten hátrafésült haja a halántéka fölött rendbe szedett dúsabb hajfürtökkel, valamint a fekete keretes szemüveg, amely kiemelte figyelmes, olykor szúrósnak ható tekintetét. Kissé feszített gégefővel enyhén préselte a beszédét, hangja íveltebb dallam és a hangerő kilengései nél-kül szólt. Kevés arcjátékkal beszélt, szinte gesztusok nélkül. Erősen kellett rá fi-gyelni, mert mondatainak logikáját a következetes előrehaladás jellemezte, ha valaki netán elvesztette a fonalat, kapkodva igyekezhetett utána.

Mindvégig ő tartotta az előadásokat. Nyolc féléven keresztül, vagyis a sze-münk előtt és a fülünk hallatára építette fel a nyelvészet általa megalkotott rend-szerét, rakta egymásra a nyelvtan hatalmas építőköveit, hogy végül kompozíciós rendbe álljon az egész. A hangtannal kezdte, hogy a szótan alkotórészein, a szó-készletten, a jelentésben és az alaktan (a morfológia) fejezetein át eljusson a mon-dattanig, amelyen túl feltűnt a szövegten izgalmas világa. Páratlan élmény volt. A konstrukció fundamentumát nyelvelmélettel alapozta meg, végül pedig rövid nyelvtörténetet adott. (Ez utóbbit majd az egyetemen kellett továbbvinni.) Végül megfordítottan visszapörgette az egész rendszert, ami ismétlésként és ösz-szefoglalásul szolgált.

A vizsgákra javarészt az ő kiváló jegyzetei alapján készültünk, ezeket a köte-tekert ma is őrzöm. Az egyik vizsgán kínos helyzetbe kerültem, amit ő bölcsen és nagylelkűen megoldott. Gondosan kidolgozott, témák szerint rendezett kivona-tokat készítettem tanulás közben (motorikus típus vagyok, amit leírok, azt job-ban megjegyzem), s ezt az anyagot bevittem magammal a szigorlatra. Nem pus-káztam, hiszen a fejemben volt az egész tananyag, csak sajnáltam a folyosón hagyni szorgalmas munkám gyümölcsét. De Temesi megfigyelte, hogy a padom rekeszébe teszem, mint ahogy azt is láthatta, hogy nem használom „segédesz-közként” a készülés során. Amikor befejeztem a fejeletemet, odajött a padom-hoz, elkérte írólapjaim kis kötegét, végiglapozta, majd azt mondta: „Én is ezzel a módszerrel tanultam Klemm papánál.” Elkérte az indexemet, és beírta a jelest. Erre büszke vagyok, s arra a barátságos mondatra is, amelyet hozzáfűzött. A je-les nyelvtörténész, Klemm Antal az Erzsébet Tudományegyetemen az ő profesz-szora volt, akit előadásai közben néhányszor meg is említett, egy-két esetben kedves bizalmassággal „papának” titulálva őt. Bár Temesi már mást is tudott a mondatról, mint mestere, de ragaszkodott annak definíciójához. Itt van előttem a Temesi-előadásokon készített jegyzeteim egy lapja, ahol ezt olvasom: „A mon-dat nyelvi kifejezése annak, hogy egy egységes, teljes gondolatot szándékosan alkotó elemekre tagolunk, és e részeket egymással kölcsönös függési viszonyba

hozva, velük egymásra és a világra vonatkoztatva állítólag vagy tagadólag közlünk vagy kérdezzük valamit...” A definíció lényegében azonos a Klemm történeti mondatának bevezetőjében olvasható meghatározással. Temesi, aki kora színvonalán álló, eredeti, személyes veretű nyelvi rendszert épített fel, e ponton tisztelettel adózott mesterének, akinek a pécsi bölcsészkar a megszűnéséig a tanársegédje volt. És ez a hagyományörző gesztus tovább fokozza tiszteletemet Temesi Mihály iránt.

Temesi előadásai során leíró nyelvtanát kiegészítette Bárczi Géza és a „budapesti iskola” eredményeivel (Bárczit majd az egyetemen fogom hallgatni), ismertette a szerkezeti nyelvszemlélet, a transzformációs generatív nyelvtan által kínált lehetőségeket, s hangsúlyt helyezett a funkcionális nyelvtudomány Saussure által képviselt látásmódjára. Vagyis maradt ugyan a klasszikus nyelvleírás épületén belül, de ablakokat nyitott rajta. (Ezt a megállapításomat igazolja Temesinek 1980-ban megjelent *A magyar nyelvtudomány* című könyve, amelynek a diszciplínát áttekintő szemléje úttörő jelentőségű.) Olvasgatom elsárgult papírjaimat, egykori jegyzeteimet. Egyiken itt akad meg a szemem: „Létezik a dolgok és jelenségek lényegi viszonyainak egy minden nyelvben közös készlete...” Egy másik lapon meg ezt olvasom: „A különböző nyelvekben az egymásnak megfelelő nyelvi jelek inkább csak rokon értelműek, de ezeket is eltérő szerkezetű megnyilatkozásokban használjuk fel.” Persze, ezek egy hallgatónak talán nem is minden vonatkozásban hiteles feljegyzései. Lehetséges, hogy itt az univerzális grammatikának és a nyelvi relativizmusnak egykor általam nem is érzékelt vitája sejlik fel? Erre a kérdésre nem tudok válaszolni, mert nem lettem nyelvész. Ám mindentől függetlenül Temesi főiskolai éveim főalakja. Sokat köszönhetek neki: tanári tekintélyt, tudósi rendszerező képességet, következetes gondolkodást példázott számomra. Rangot adott a pécsi főiskolának. Erre jellemző, hogy amikor később az ELTE-n vizsgázva megtudták, hogy Temesi-tanítvány vagyok, elkérték az indexemet, és szó nélkül beírták a jelest. Temesi neve jelest ért.

A kerek kút és a tilángli bikla

A szemináriumokat Kerekes László és Rónai Béla vezette. Kerekes nemcsak követte az előadásokat a foglalkozásain, de beszédtechnikát és nyelvhelyességet is tanított pusztán a hangjával, mondatainak a logikájával. Rónai néprajzzal is foglalkozott, doktori disszertációját egy dél-somogyi falu, Patosfa nyelvjárásáról és folklórjáról írta. Falukutatásra biztatott bennünket. Én kedvet kaptam ehhez. Mivel apámnak volt egy hadifogoly társa, aki egy baranyai faluban, a Baksa melletti Tengeriben élt és gazdálkodott (a térszben és a háztájiban), elhatároztam, hogy ott fogok vizsgáldni és anyagot gyűjteni. Majd segíteni fog nekem, gondoltam, N.-ék velem egykorú fia, Peti. Persze, ez egy városi gyerek naiv elképzelése volt, aki még soha nem járt falun. Tél volt, havas, a városi utcákon latyakos februári idő, s én rosszul öltözködtem fel. Beázott a cipóm, s a városi öltönyömön átfúj a szél. Dideregtem. Busszal utaztunk Baksáig, onnan szánnal vittek bennünket Tengeriig. Az égen ragyogott a telihold, a hómezőn itt-ott távoli fényeket láttam, a száncsengő hangja romantikus zenei aláfestését adta a téli hangulatnak. Szép volt ez nagyon, de nekem majdnem lefagyott a lábam a beázott cipő-

ben. N.-ék kedvesen fogadtak, s mint vendégnek az utcai szobát adták nekem, ahol nem volt padlózat. Regényekből már tudtam, hogy létezik efféle földes szoba, de azt nem gondoltam, hogy az ilyen hideg tud lenni. Csupán a nyitott konyhaajtón át jutott be a szobába némi meleg, a vacsorára sült hurka-kolbász telt, vastag szagával együtt. Peti az istállóban aludt a lovakkal.

Másnap megismertem vendéglátóim portáját, lovaikat s egyéb állataikat az istállóban, még szamaruk is volt (ez vezeti a mezőn a birkákat, mondták), a disznóólban hízók rőfögtek. Peti befogta a lovakat, és szánnal bejártuk a falu környékét. Tengeri kis zsákfalú volt. Ha jól emlékszem, harmincvalahány ház alkotta mindössze. Amikor Petinek elmondtam, mi a tervem, hogy népdalokat szeretnék gyűjteni, értetlenül nézett rám. Olyanokat, mint az „Akácós út”? – kérdezte. Tagadó válaszomra csóválta a fejét, és tanácstalanul nézett maga elé. Aztán végigjártuk a házakat, ahol hasonló fejcsóválásokkal találkoztam. Kiderült, hogy ebben a faluban nem ismerik a népdalokat, amit furcsállottam. Azazhogy egyetlen sort mégiscsak fel tudtak idézni egy-két házban, ez így hangzott: „Tengöröni faluvégen van egy kerek kút...” A falu neve, mint mondtam: Tengeri, de ők úgy mondták, hogy Tengörön. Szóval ezt az egyetlen sort tudtam begyűjteni néhány napos ott-tartózkodásom idején. Valószínűleg ezt is máshonnan fújta oda a szél, hiszen minden faluban van faluvég, és ott szokott lenni egy kerek kút. Gyűjtőmunkám soványka eredményét tapasztalva elszomorodtam. De hazatérésem után, tehát már Pécsen rájöttem, hogy én hibáztam. Idegenként, városi jövevényként kopogtattam be a házakhoz, s ez feszélyezte, félszeggé tette és bezárkózásra készítette az ottaniakat. Nem nyíltak meg nekem. Bennem volt a hiba.

De aztán kiderült, hogy ez az egy sor nem is olyan kevés. Kitellett belőle egy referátum. A témája verstani ugyan, de Rónai elfogadta. Azokról a négyütemű sorokról írtam, amelyeknek utolsó üteme egyszótagú, s ez utóbbi az ütemegyenlőség törvénye értelmében erős nyomatékot kap. „Tengöröni / faluvégen / van egy kerek / kút.” Három négyzótagú ütemet egyszótagú követ, mintegy zenei csattanóként. Azaz 4 / 4 / 4 / 1. Erre a metrumra, az utolsó egyszótagú ütemre gyűjtöttem példákat a régi magyar irodalomból. A *László énekből*: „Szent kirá- / lyok közt / drágalátos / gyöngy”. A *Szelestei ráolvasásból*: „Erdőn / jár vala / Lebeke / tárgy”. A népköltészetből: „Túl a / vizen / a tengő- / rön // Rózsa / teröm / a kendő- / rön.” Ez utóbbit Vargyas Lajosnál találtam. Karácsony Sándornál is leltem egy különösen szép példára: „Kőrösi / kanalasi / körti / fa”. És végül Ady: „Góg és Magóg / fia vagyok / én”. (Ezt a háromütemes példám az órán erősen vitatták.) Mégiscsak érdemes volt Tengeriben fagyoskodni.

Másik referátumom szorosabban kötődött a nyelvészethez: a névszói állítmányról szólt, nyelvünk finnugor, sőt uráli jellemzőjéről, konkrétan *Az ember tragédiája* londoni színét záró haláltánc két soráról, a Munkás szavait idézve: „A hét letelt, a szombatest itt / Kinyugszom végre fáradalmit.” Azt a kérdést fessegettem, hogy ebben a szövegben névszói állítmány van-e (amelyet az *itt* határozószó képez, én emellett érveltem), vagy pedig, ami valószínűbb, hiányos, kihagyásos szerkezettel állunk szemben (az *itt van* helyett a voltaképpeni igei állítmány elmaradásával.)

Rónai nyelvjáráskutatással is foglalkozott. Feladatul adta, hogy a Temesi egyik előadásában is említett *tilángli bikla* kifejezést értelmezzük. Izgalmas feladat volt. Végül Szinnyeai tájszótára és Kiss Géza 1937-ben kiadott *Ormányság* cí-

mű könyve alapján megtaláltuk a magyarázatot: díszes szövetből készült szoknya, ezt jelenti a feladatul kapott szókapcsolat. Mire megfejtettük, megtanultuk a tájszótárak használatát. (Ma is gyakran lapozgatom ezeket, s mindig csodálattal tölt el a nép szótermő képzeletének gazdagsága.) És végül el ne feledjem Temesi posztumusz művét, a halála után tizennégy évvel, 2002-ben megjelent *Az Ormánság nyelvjárása* című könyvét. Ennek említése legyen főiskolai tanulmányaim emlékekből épített szerény, vidéki épületének a záróköve.

Egy családregény nyomában

1963 júniusában Gyöngyi leérettségizett (vele tanultam a magyar nyelv és irodalom vizsgára), én pedig megkaptam tanári okleveletem. Gyöngyi szerint eljött az ideje annak, hogy bemutasson a családjának. Persze, az anyai „részt” már ismertem, hiszen szomszédok lettünk. Húsvét táján rövid bemutatkozás céljából Regölybe is elhívott, ahol a nagybátyja volt a plébános, aki barátságosan fogadott, s másnapig ott marasztalt. A családnak az apai ágát azonban nem ismertem. Július közepén tehát kettesben elutaztunk az apai rokonokhoz, akik a Felvidéken, akkor tehát Csehszlovákiában éltek. (Erről az utazásunkról csak az én szüleimnek volt tudomásuk.) Elsőként Marikával találkoztunk Kassán. Nagy csodálkozásomra kiderült, hogy Marika, Gyöngyi unokatestvére szlovák, sőt, túlzó módon az. Bár jól tudott magyarul, időnként úgy tett, mintha elfelejtené a szükséges szavakat. És itt most előrepillantok: Marikával mindvégig jó kapcsolatban maradtunk, ő is meglátogatott bennünket Pécsen vagy a Balatonon, mi is őt Kassán. Újsütetű szlovákságát mindvégig kitűzött jelvényként hordozta: minden névben szlovák gyököket keresett, és többször felmondta nekem František Palackýnak és Jan Kollárnak az iskolákban tanított pánszláv eszméjét a barbár magyarokról, akiknek általam suhogtatott nyilai ellen Marika Szvatopluk pajzsával védekezett. Ám ezek a – humoros tónust sem nélkülöző – vitáink nem befolyásolták kölcsönös rokoni szeretetünket. Egy alkalommal, rögtönzött szertartás során Marika megajándékozott a hozzá került családi hagyatékból egy arany pecsétgyűrűvel, amelyet most is az ujjamon viselek.

Kassáról Eperjesre utaztunk Gyöngyi nagynénjéhez (Marika anyjához), aki magyar asszony volt, korábban évekig a CSEMADOK helyi elöljárója. Az eperjesi vonatban Gyöngyi segítségével történeté próbáltam rendezni a fejemben a legfontosabb családi információkat. Ezt most elmesélem.

Az apósom, Mathia István, akit személyesen nem ismerhettem, 1898-ban született egy felvidéki magyar családból. Apja, Mathia Endre tanító volt Mihály-telken, feleségének szép magyar neve: Gázsó Emília. Mathia Istvánt, aki akkor érettségi előtt állt, behívták katonának, és az olasz fronton súlyosan megsebesült. A háború után Budapesten elvégezte a Műszaki Egyetemet, ahol mérnöki diplomát szerzett. A Mathia család felmenői között egyébként mérnökökre, tanárookra, literátus emberekre lelhetünk, egy neves matematikus is akad köztük. A Mathiák szép emberek voltak: a megmaradt fényképekről vonzó arcú, kék szemű, szőke férfiak és arisztokratikus profilú nők néznek ránk. Apósom unokatestvére az a Mathia Károly, ludovikás katonatiszt, akiről Fejes Endre a *Rozsdámető* egyik fontos szereplőjét, dr. Mathia Vilmos századost mintázta: jóindulatú,

segítőkéz, de lelkileg meghasonlott figurát formált belőle, aki a regény szerint alkoholista volt. Ez az utóbbi dolog azonban Fejes írói fantáziájának terméke. Osztályfőnököm, Virág István ugyanis, maga is ludovikás tiszt, közeli kapcsolatot ápolt Mathia Károllyal, aki, mint elmondta nekünk, „jó modorú, feddhetetlen úriemberként” köztiszteletnek örvendett. Fejes Endre e ponton tehát, írói szándékának megfelelően, eltért a tényektől. (Feltehetően mások, a tisztársak is nehezményezték ezt a boros-pálinkás motívumot, s bizonyára ezzel magyarázható, hogy az író a regény későbbi feldolgozásaiban hőse családi nevét Mátyásra változtatta.) Az viszont igaz, hogy Mathia Károly a magyar népzene kiváló kutatójaként vált ismertté, Kodály Zoltán tágabb köréhez tartozott. A betlehemes játékokkal foglalkozó tanulmányát ma is jegyzi a szakirodalom. (Én is felhasználtam *Iskola és színház* című akadémiai doktori disszertációm írásakor.)

Mathia István a mérnöki diploma megszerzése után a GYSEV műszaki vezetője lett, később főtanácsosi rangban. Megnősült, feleségül vette a tekintélyes polgári családból származó Brandl Augusztát (ismert festőművész is van ezen az ágon), akivel két gyermeket nemzettek: Endrét és Istvánt, azaz Bandit és Öcsit. Sopron polgári negyedében, a Doborjáni utcában lévő emeletes házban laktak. (Feleségem ebben az épületben töltötte gyermekkorát.) A szépen alakuló családregényre azonban baljós árnyék borult. Brandl Augusztá súlyosan megbetegedett, s egy idegszanatóriumban, orvosi felügyelet mellett töltötte hátralévő éveit. Mathia István özvegyen maradt két fiúval. Negyvenöt éves volt, java korabeli férfi, amikor egy harkányi üdülésen megismerkedett egy nála húsz évvel fiatalabb hajdon tanítónővel, akinek megkérte a kezét, és a szép, igen válogatósnak tartott Csordás Mária hozzáment feleségül. 1944 januárjában volt az esküvőjük. Még ez év decemberében megszületett a kislányuk, Gyöngyi (az én feleségem). De a családregény ismeretlen szerzője ismét csavart egyet a történeten. Mathia István 1948-ban váratlanul meghalt. (A család úgy tudja, veseelégtelenségben szenvedett.) Szóval Csordás Mária ott maradt három gyerekkel, egy kislánnyal és két kamasz fiúval. Csak az imént említett ismeretlen szerző tudná megmondani, hogy a fiúk miért szakadtak ki ebből a csonka családból. Tény, hogy kiszakadtak. Bandi végül is felszállt egy Ausztráliába kivándorlókat szállító hajóra, hogy aztán nyoma vesszen. Itthon holtá nyilvánították. Öcsi pedig a felvidéki, azaz szlovákiai nagyszülőkhöz és rokonokhoz távozott. Az özvegy később Pécsre költözött. A soproni házat eladták, a Hadapród (Honvéd) utcában újat építettek helyette. A Csordás-hagyománynak megfelelően a szomszédunkban.

A családregényhez tartozik még két epilógus. A Mathia fiúk története. Bandi váratlanul „feltámadt” halottaiból, s harminc év után hírt adott magáról. Akkor egy Melbourne közelében lévő papírgyárban dolgozott, szép fizetéssel. 1978-ban, átrepülve a Föld túlsó oldaláról, meglátogatott bennünket, s felettébb csodálkozott, hogy rendezett körülmények között élünk, nem éhezünk, családi házban lakunk, nem pedig táborokban, és a templomok sincsenek bezárva, mint odahaza bizonyos lapok híresztelték. Ezt követően többször is meglátogatott bennünket, egy alkalommal a feleségét is elhozta, Ingét, aki osztrák születésű, barátságos nő volt. Bandi gyakran bírált bennünket, főként a két dacos vitatkozót, Marikát meg engem, hogy mi itt Kelet-Európában nem tudunk a nemzeti elfogultságainktól megszabadulni. Vegyünk példát őrá, aki ausztrál, és már régen megszabadult az efféle érzelmektől. Gyakran szokott telefonálni is. A legutolsó beszélgetésünk

igen meglepő s töprengésre készítő volt. Akkor már súlyos beteg volt, a kórházból hívott fel engem. Közölte velem, hogy „ezek az ausztrálok tiszta hülyék, mert engem Andynek szólítanak, holott én Bandi vagyok, egy soproni gyerek”. Hozzátette, hogy hamarosan fogok kapni egy csomagot, amiben ő lesz. Itt megszakadt a vonal, nem tudtam megkérdezni, jól értettem-e, s mire gondol. Néhány hónap múlva megkaptam a jelzett csomagot. Csakugyan ő volt benne, mármint a hamvai. Az urnát a könyvszekrényemen őriztem mindaddig, amíg a feleségem a felvidéki rokonokkal egyeztetve meg nem szervezte a soproni temetést. Kívánságának megfelelően az édesapja sírjába helyezték.

Öcsi élete más módon rendeződött: egyetemet végzett, mérnöki diplomát szerzett, s ebben a rokonokon kívül egy hozzávaló szép, jólelkű szlovák lány, Zana volt a segítségére, aki a felesége lett, ma már özvegye. Öcsi minden hivatalos iratában szlovákként szerepelt, annak vallotta magát, miközben magyar anyanyelvét hibátlanul megőrizte, mégpedig az irodalmi nyelvet, azt, amit a soproni iskolákban és az apjától tanult. Eszembe jut, hogy egy alkalommal, mikor nálunk Alsóbélatelepen jött össze a család, voltunk vagy tizennégyen, s együtt kicipeltük a partra, majd a nádas közelében felállítottuk a napozás célját szolgáló *stéget*, ő tudta egyedül, hogy annak a magyar neve: *sütkérező pad*. Többször meglátogattuk egymást, legutoljára már betegen jött Sopronba az apja és bátyja emlékét idéző találkozóra. Ebéden láttuk vendégül a családot. Ennek az ebédnek volt egy különös epizódja. Az ételek megrendelése után Öcsi szót kért, és váratlanul elkezdett Petőfi-verseket szavalni. Egymás után jöttek a fejből a költemények: a *Hazámban*, *Az Alföld* és az *Egy estém otthon* volt a nyitány, végül pedig az *Egy gondolat...* és a *Szeptember végén* zárta ezt a váratlan műsort. Több mint fél óráig tartott rögtönzött „pohárköszöntője”. Családtagjai, akik egy szót sem értettek az egészből, hiszen a lánya, Maura sem tud magyarul, döbbenet hallgattak. Megsejtették, hogy egy önfelmutatásnak, mélyről fakadt vallomásnak voltak a tanúi. Ez legyen a családregegy fellelt töredékeinek sorát lezáró esemény.

Eperjesen Mariska néni, Mathia Mária, apósom nővére kedvesen fogadott bennünket, jelképesen engem is befogadott a családba. Egy náluk töltött hét után néhány napra a Tátrába utaztunk Gyöngyivel. A Csorba-tónál kettesben, ahogy regényekben mondják: „Isten színe előtt” eljegyeztük egymást. Utána Prágába utaztunk, ahol egy hétig időztünk.

*

Augusztusban megkaptam a tanári kinevezésemet a mohácsi Kisfaludy Károly Gimnáziumba. Gyöngyivel elutaztunk Mohácsra, megnéztük az iskolát, majd komppal átmentünk a szigetre. Szép nyárvégi idő volt. Néztük a hallgatag folyót, amelynek hatalmas víztömege szinte mozdulatlanak látszott. A szigetről visszazsanéztünk a városra, Gyöngyi felém fordult, és azt mondta: „Hát akkor itt fogunk majd élni”.